
II. Meşrutiyet Dönemi'nde Müftülerle İlgili Gerçekleştirilen Hukukî Düzenlemeler

Yrd.Doç.Dr. Esra YAKUT*
Anadolu Üniversitesi
Hukuk Fakültesi

Öz: Çalışma, Osmanlı Devleti'nde önemli dinî yetkiler üstlenmiş bulunan merkez ve taşra müftülerinin, görev ve yetki farklılaşmasını ortaya koymaktadır. Bu amaçla, din-devlet ilişkilerinin sorgulanmaya başlandığı, hatta yeniden düzenleme girişimlerinin yapıldığı bir süreç olan, II. Meşrutiyet Dönemi ele alınmıştır. Bu dönemde konuyla ilgili gerçekleştirilen hukukî düzenlemeler incelenerek, özellikle adalet ile din işlerinin birbirinden ayrılması çabaları üzerinde önemle durulmuştur. Ayrıca müftülerin üstlenmiş oldukları dinî sorumluluklar nedeni ile halk üzerinde bıraktıkları manevî etki düşünülerek, emeklilik ve askerlikleri ile ilgili alınan erteleme kararları ve toplumsal statülerinin belirlenmesi açısından önemli rol oynayan maaşlarının yeniden tesbiti konuları da açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: : Müftü, Fetva, Diyanet, Kaza.

THE REGULATIONS MADE IN THE SECOND CONSTITUTIONAL ERA CONCERNING THE MUFTİS

Abstract: The study tries to examine the changes in the responsibility and authority of the central and provincial muftis who have had important religious duties in the Ottoman Empire. For this purpose, the Second Constitutional Era, which is a period in which the relationship between state and religion was beginning to be questioned and even when new efforts for regulation were being made, has been analysed. In this period, by assessing the regulations made concerning the subject, attempts for the separation of the judicial and religious affairs have been particularly emphasized. Moreover, by considering the moral effect the muftis leave upon the people due to their religious duties, we have tried to examine the decisions taken for the postponement of retirement and military service of the muftis and we have also endeavored to explain the subject of reestablishing the salary of muftis which play an important role in the defining of their social class.

Key words: Mufti, Fatwa, Religious Affairs, Judiciary.

---

* Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı 26470/ESKİ-ŞEHİR
Tel: 0-222-3350580
Elektronik Posta: eyakut@anadolu.edu.tr

1. GİRİŞ

İslâm Hukuku'nda, kendilerine yöneltilen hukukî ve dinî sorulara “fetva” yoluyla yanıt veren görevlilere, “müftü” adı verilmiştir. Müftüler, İslâm Adliye Teşkilatı'nda yargı organının başında yer alan kadıların, en başta gelen yardımcıları ve danışmanlarıdır¹. Fetva verecek şahıslarda, kadıdan farklı olarak, özgür ve erkek olma vasıfları aranmamıştır. Yani kölelerin ve kadınların da, fetva verebilecek ehliyet ve özelliklere sahip olmaları durumunda, müftü olmalarında sakınca görülmemiştir².

İslâm Tarihi'nde ilk müftü, Hz.Muhammed'dir. Hz.Muhammed, İslâm Devleti'nin kurulmasından sonra eğitmiş olduğu yedi kişiye fetva verme yetkisini tanımıştır. Peygamberin ölümünden sonra, Hz.Ebubekir döneminde, kadılık ve müftülük görevleri valilerde toplanmış olmakla birlikte, ayrıca fetva veren müftülere de rastlanmıştır. Hz. Ömer'in halifeliği zamanında ise, İslâm Devleti'nin sınırlarının genişlemesi sonucunda yapılacak işlerin artması nedeniyle, fetva ve yargılama yetkileri birbirinden ayrılarak, farklı kişilerin sorumluluğuna verilmiştir³. Dört Halife Dönemi'nin sonuna kadar, yargılama sırasında ortaya çıkan sorunlar müftülere danışılarak çözüme kavuşturulmuştur⁴.

Emevi Devleti'nin kurulmasından sonra da kadılar, yargılama yetkilerini kullanmaları sırasında, hukukî hataların ortaya çıkışını engellemek amacı ile sık sık müftülere danışmışlardır. Hatta, müftülerin danışmanlık görevleri öyle bir dereceye ulaşmıştır ki, Emevi Halifesi Ömer bin Abdülaziz, “iftâ teşkilatı”nı resmî bir devlet teşkilatına dönüştürmüştür⁵. Halim Sabit (1333), müftülük makamının Emevi Devleti'nde aldığı konumun nedenini, devletin başında bulunan Halifelerin, “iftâ ve teşri” yetkileri ile idarî yetkilerini birbirinden ayırmalarına bağlamıştır. O'na göre, “selâhiyyet-i teşri'iyye, Hulefâ-i Râşidîn'in bu hususdaki halefleri demek olan ehl-i ilm ve ehl-i amele, selâhiyyet-i idariyye de Hulefâ-i Râşidîn'in bu hususdaki halefleri demek olan halifelere” aid olmuştur⁶.

750 yılında, Emevi Devleti'ni yıkarak yönetimi ele geçiren Abbasiler zamanında, yeni icthadlar gerçekleştirilememiş, mevcut icthadların taklid edilmesi yoluna gidilmiştir. Müftüler de bağlı oldukları mezhep imamlarının fetvalarını taklit etmişlerdir. Bu dönemde de adlî işlere kadıların, dinî işlere müftülerin bakması ilkesi korunmuştur⁷.

---

¹ Ömer Nâsuhi Bilmen, **Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu**, C. VIII, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 206; Fahrettin Atar, **İslâm Adliye Teşkilâtı**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 122; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 599-601.

² Atar, a.g.e., s. 130.

³ Atar, a.g.e., s. 122-123; Pakalın, a.g.e., C. I, s. 619.

⁴ Atar, a.g.e., s. 124-125.

⁵ Y.a.g.e., s. 122-126.

⁶ Halim Sabit, “İctihad ve İcma”, **İslâm Mecmuası**, C. III, S. 25, 1333, s. 596-598.

⁷ Halim Sabit, “İctihad ve İcma”, **İslâm Mecmuası**, C. III, S. 26, 1333, s. 612-615; Pakalın, a.g.e., C. I, s. 621; Ebu'l-ulâ Mardin, “Fetva”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. IV, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 583; (1995). Fahrettin Atar, “Fetva”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. XII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1995, s. 490.

Müftülük makamının, devlet yönetimi içinde rol almaya başlaması, Memlûk Devleti (1250-1517) dönemine rastlar. Memlûkler oluşturmuş oldukları divanda, şer'î işler hakkında fetva vermekle yükümlü, her mezhep için farklı müftüler görevlendirmişlerdir. Bunlar sultanla beraber seferlere de katılmışlardır⁸.

Öyleyse kısaca söyleyebiliriz ki, İslâmiyet'in ilk ortaya çıktığı dönemlerde müftülük, örgütsel yapısı olmayan, ilmî ve dinî bir görevdir. İlk kez, Memlûk Devleti zamanında müftülere idarî görevler verilmiş ve bu makamın kamu yönetimi içinde örgütlenmesi süreci başlatılmıştır.

2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NE KADAR MÜFTÜLÜK

Taşköprülüzâde (1269), Ali Emiri (1334) ve D'ohsson (1790) eserlerinde, fetva makamının Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren varolduğunu öne sürmüşlerdir. Onlara göre, ulemeden fetva vermekle görevli ilk kişi, Osman Gazi'nin kayınpederi olan Şeyh Edebâli'dir⁹. Şeyh Edebâli'nin 1326 yılında ölümünden sonra Dursun Fakih, O'nun fetva verme görevini üstlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde, fetva vermekle görevlendirilen kişiler aynı zamanda "kadî" ünvanını taşımışlardır. Pekçok kaynakta, Osmanlı Devleti'nin ilk başmüftüsü (şeyhülislâm) olarak gösterilen Molla Fenârî'nin¹⁰ fetva verme görevinin yanında Bursa Kadılığı'nı da sürdürmesi konuya verilebilecek en güzel örnektir. Bu durum, devletin ilk dönemlerinde fetva ve yargı yetkilerinin aynı kişide toplandığının bir göstergesidir¹¹.

Osmanlı Devleti'nde fetva vermekle yükümlü bağımsız bir makamın ortaya çıkması Fatih Sultan Mehmed zamanına dayandırılabilir. Başkent müftüsünün "şeyhülislâm" adını alarak, devlet işleri ile ilgili verilecek fetvalardan sorumlu tutulması, Fatih'in devlet yönetiminde izlediği merkezîyetçi politikaların bir sonucudur. Padişah, bu politika doğrultusunda icraî-askeri sınıf üyelerini kul kökenli kişilerden atayarak, istediği zaman görevden alıp hatta katl ettirirken, askeri sınıfın bir diğer kolu olan ulemayı da şeyhülislâm yoluyla denetim altına almıştır¹².

---

⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, s. 387).

⁹ Taşköprülüzâde Ahmed, **Hadâiku's-Şakâyık**, (Tercüme Eden: Mecdî Mehmed Efendi), İstanbul, 1269, s. 20-21), Ali Emiri, "Meşihat-ı İslâmiyye Târihçesi", **İlmiye Salnâmesi**, Matbaa-i mire, İstanbul, 1334, s. 304-320; Mouradega D'Ohsson, **Tableau Général de l'Empire Ottoman**, C. II, Paris, 1790, s. 257.

¹⁰ Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, **Tarih-i Ravzat'ül Ebrar**, Bulak Matbaası, Kahire, 1248, s. 370; Mehmed Şem'i, **İlâveli Esmâr'ül Tevârih**, İstanbul, 1295, s. 112; Ahmed Refik, **İlmiye Salnâmesi**, Matbaa-i mire, İstanbul, 1334, s. 322-323; Süleyman Sadeddin, **Devhatü'l-Meşâyih**, (Haz. Ziya Kazıcı), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 3-4. Vak'a-nüvis Ahmet Lütfi eserlerinde, Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislâmının, II. Murat döneminde yaşayan Mehmed Şemseddin Fenârî Efendi (ö. 1431) olduğu düşüncesindedir. Bkz.: Ahmed Lütfi, **Vak'a-nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi**, (Haz. M. Münir Aktepe), C. XIV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 71.

¹¹ Esra Yakut, **Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Sonrası Şeyhülislâmîlik Kurumu**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 15.

¹² Ya.g.e., s. 15.

Şeyhülislâm, ulema sınıfı içindeki hiyerarşik yapılanmada, XVI.yüzyılın sonlarından itibaren, en üstteki yerini almıştır. Önceleri vezir-i azamlar tarafından yapılan yüksek rütbeli müderris ve kadıların atanmaları ve bütün müftü teşkilâtının idaresi, 1574 yılından itibaren, şeyhülislâmlar tarafından gerçekleştirilmiştir¹³. Böylece eyalet, sancak ve kazalarda bulunan bütün müftülükler bir nevi şeyhülislâmlık makamına bağlı bir taşra teşkilatı olarak hizmet görmüştür. Özel kanunlardaki fetva istekleri, İstanbul'da şeyhülislâm, kazalarda ise müftüler tarafından karşılanmıştır¹⁴.

Ayrıca şeyhülislâm nasıl ki merkezde, padişah, çeşitli yöneticiler ve halkla sıkı ilişkiler içinde olmuşsa, taşra müftüleri de bölge yöneticileri ve halkla sürekli ilişki halinde olmuşlardır¹⁵.

Osmanlı Devleti'nde, XVII. yüzyılın başlarından itibaren, her alanda başgösteren gerileme ve kurumların bozulması, müftülük kurumunu da etkilemiş ve bu kurum içinde de farklı usulsüzlükler ortaya çıkmıştır. Hatta bu usulsüzlükler, XVIII. yüzyılda öyle boyutlara ulaşmıştır ki müftüler kendilerine çıkar sağlamak için fetva işlerinin dışında kazaların farklı işleri ile de uğraşarak ayanlarla anlaşmışlar, hatta zaman zaman ayan olma isteğinde bulunmuşlar ve çeşitli yolsuzluklara başvurmuşlardır. Nitekim, bu yolsuzluklardan bazıları, 1801 yılında, şeyhülislâm tarafından Çankırı kadısına yazılan bir mektupta açıklanmıştır. Buna göre, müftüler "açgözlülükleri" nedeni ile ya da göreve başlarken verdikleri rüşveti geri kazanabilmek amacı ile hazırladıkları fetvalar için, halktan ücret talep etmişlerdir¹⁶.

Müftülerin halka yaptıkları maddî ve manevî baskılar, bu kurumun, üst mercii konumunda bulunan Şeyhülislâmlık Makamı tarafından araştırılmıştır. Araştırmalar sonucunda, suçlu sabit görülen müftüler, genellikle sürgün ya da azil yoluyla cezalandırılmışlardır¹⁷. Bunun dışında, eyalet yöneticileri tarafından Şeyhülislâmlık Makamı'na sorulmaksızın verilen cezaların zaman zaman bu makamca onaylanmadığı ve padişahın iradesine başvurulduğu gözlenmiştir¹⁸. Haklarında tam bir soruşturma gerçekleştirilmeden görevle-

---

¹³ "Osmanlı Kanunnâmeleri", **Millî Tetebular Mecmuası**, C. I, S. 3, 1331, s. 538-539; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 179; Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, C. I, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul, 1994, s. 270.

¹⁴ Yücel Özkaya, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 222.

¹⁵ İpşirli, **a.g.m.**, s. 271.

¹⁶ Özkaya, **a.g.e.**, s. 223.

¹⁷ Ankara Sancağı, Sungurlu Kazası Müftüsü, görülen uygunsuz davranışları nedeniyle, 25 Kasım 1845 tarihinde görev yerinden sürgün edilmiştir (**Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Meclis-i Vâlâ**, 1355, (24 Zilkâde 1261/25 Kasım 1845). Hakkında şikayet bulunan, Gazze Müftüsü'nün durumunun araştırılmasından sonra suçlu sabit görülmüş ve şeyhülislâmlıkça görevine son verilmiştir (**Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat Evrakı**, 126/12, (19 Safer 1313 / 10 Ağustos 1895).

¹⁸ Karaman Valisi Ali Paşa'nın, 28 Mayıs 1812 tarihinde Lârende Naibi ile müftüsünü azledip, Magosa'ya sürgün etmesi üzerine durumu onaylamayan şeyhülislâm, padişahın iradesini talep etmiştir (**Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun Tasnifi**, 17 176, (16 Cemazi'el-evvel 1227/28 Mayıs 1812).

rinden alınan müftülerin ise bazen detaylı incelemelerden sonra görevlerine iade edildiklerine dair örnekler mevcuttur¹⁹. Şeyhülislâmlık, görevlerini kötüye kullanan müftülerin cezalandırılmalarından sorumlu makam olmakla birlikte, aynı zamanda gösterilen başarıların ödüllendirildiği bir makamdır²⁰.

Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılandırılmaya çalışıldığı II. Mahmud Dönemi'nde, müftülük makamının devlet içerisindeki örgütlenmesinde de önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde oluşturulan nezâret meclislerinin her birinin bünyesinde bir müftü görev almış²¹, hatta oluşturulan Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî (1836), Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Lî (1838) ve hepsinin üstünde çalışacak olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye (1838) gibi meclislerin tamamında müftü, üye olarak yer almıştır²². O tarihe kadar, taşrada halkın özel fetva isteklerini cevaplayan bu makam, artık devlet örgütlenmesi içinde de yer alarak bir nevî meclislerde alınan kararların şer'î onay mekanizması olarak işlev görmüş²³ ve meclis üyelerinin belirli saatlerdeki namazlarına imamlık yapmıştır²⁴. Nitekim, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî müftüsünden hüküm vermesinin istendiği bir konu, Hıristiyanların orduya kaydedilmesi ile ilgilidir. 1838 yılında Hıristiyanların, "baltacılar" diye adlandırılan teknik mühendislik işlerini yapmak üzere orduya yazılmaları önerilmiş, Meclis de tekli-

¹⁹ Diyarbakır Müftüsü Derviş Efendi ile yine Diyarbakır'ın eski müftülerinden Hacı Hüseyin Efendi ile Ömer Bey, kendilerine isnad edilen suçlamaların haksızlığı ortaya çıktığından 2 Aralık 1841 tarihli bir irade ile görevlerine iade edilmişlerdir (**Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Meclis-i Vâlâ**, 509, (17 Şevval 1257/2 Aralık 1841).

²⁰ Medine-yi Münevvere'ye Şafii Mezhebi Müftüsü olarak atanmış bulunan Berzencizâde Cafer Efendi, yayımladığı bir kitap nedeni ile maaşında artış yapılarak taltif edilmiştir (**Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Meclis-i Vâlâ**, 26 250, (15 Şevval 1284 / 9 Şubat 1868). Yine "Bâb-ı Fetva"ca sınava tabii tutulan ve başarılı olan yedi kişiye, ilk önce alay müftülüğü ünvanı verilmiş, daha sonra ise ikinci kez ödüllendirilerek, 11 Ağustos 1893 tarihinde, İstanbul Müderrisliklerine atanmıştır (**Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat Evrakı**, 80/212 (28 Muharrem 1311/11 Ağustos 1893).

²¹ Meclis-i Nafia Müftülüğü (**Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Dahiliye**, 1248, (29 Ramazan 1256 / 25 Kasım 1840); 24 160, (17 Muharrem 1273 / 18 Eylül 1856); 27 001, (3 Cemazi'el-evvel 1274 / 21 Aralık 1857), Meclis-i Ziraat Müftülüğü (**Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Dahiliye**, 13 033, (14 Safer 1266 / 30 Aralık 1849), Meclis-i Ticaret Müftülüğü (**Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Dahiliye**, 18 649, (5 Muharrem 1270 / 8 Ekim 1853); 29 630 (10 Safer 1276 / 8 Eylül 1859), Evkâf Müftülüğü (**Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Dahiliye**, 6697 (6 Zilhicce 1262 / 26 Kasım 1846); 7778 (Receb 1263 / Haziran 1847), Meclis-i Zabtiye Müftülüğü (**Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Dahiliye**, 6035 (22 Rebi'ül-evvel 1262 / 21 Mart 1846), Tophane-i mire Müftülüğü (**Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Dahiliye**, 29 591, (Zilkade 1276 / Mayıs 1860), Meclis-i Bahriye Müftülüğü (**Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Dahiliye**, 5743 (18 Zilhicce 1261 / 18 Aralık 1845); 9326 (3 Receb 1264 / 6 Haziran 1848); 9399 (Receb 1264 / Haziran 1848); 36 319 (21 Muharrem 1281 / 25 Haziran 1864); 38 872 (22 Ramazan 1283 / 28 Ocak 1867) nezaret meclislerinde oluşturulan müftülük makamlarından bazılarıdır.

²² Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî, Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Lî ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye yapılan müftü atamaları için bkz.: **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Dahiliye**, 1242 (28 Ramazan 1256 / 24 Kasım 1840); 2033 (16 Cemazi'el-evvel 1257 / 6 Temmuz 1841); 13 064 (28 Zilkade 1266 / 5 Ekim 1850); 19 223 (22 Şevval 1270 / 18 Temmuz 1854); 20 344 (12 Zilhicce 1271 / 25 Ağustos 1855).

²³ Mehmet Seyitdanloğlu, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ** (1838-1868), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 85.

²⁴ Ahmed Atâ, **Tarih-i Atâ**, C. III, İstanbul, 1291, s. 121-122; 295-296.

fi kabul etmiştir. Bunun üzerine müftü, zimmilerin Müslüman bir orduda yardımcı işler yapmalarına izin verilebileceğine dair bir fetva vermiştir. Fakat tasarı hiçbir zaman kanunlaşmamıştır²⁵.

Meclis müftüleri de taşra müftülerinde olduğu gibi şeyhülislâm tarafından verilen bir “me’zûniyyet” belgesi ile görevlendirilmiştir²⁶.

II. Mahmud Dönemi’nde, şeyhülislâmın, Meclis-i Vükelâ’da, müftülerin ise nezâret meclislerinde üye olarak yer almaya başlaması, Padişah’ın gerçekleştirmeyi düşündüğü ıslahat hareketleri sırasında, ulemanın tepkilerini ortadan kaldırarak, mümkün olduğunca desteklerini sağlamak düşüncesinden kaynaklanmış olmalıdır. Ulema ise, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra, daha önceki tarihlerde zaman zaman yönetime karşı giriştiği hareketler sırasında, kendisine destek veren en önemli dayanağını kaybetmiştir. Bu durum, dönemin pek çok üst düzey ulemanın, özellikle Batılılaşma hareketleri sırasında, padişaha destek vermesine neden olmuştur²⁷.

Müftüler, Tanzimat sürecinde de bir yandan nezâret meclislerindeki konumlarını korurken, diğer yandan da yeni açılan meclislerde rol almışlardır. 1854 yılında, yasama işlevini düzenlemek amacı ile kurulan “Meclis-i İli-i Tanzimat”²⁸ bu meclislerin en önemlilerindendir²⁹.

Tanzimat ile birlikte, idarî yapılanma içinde iyiden iyiye netlik kazanan meclis müftülükleri, şer’i bir onay mekanizması olarak çalıştıkları için, bir nev’i şeyhülislâmın işlerini kolaylaştırıcı rol oynamışlardır. Ayrıca, her meclis ile ilgili alınan kararlar, müftülere danışılarak anında onaylandığından, bürokratik işlemler azalmış, meclislerin çalışmaları hızlanmıştır³⁰.

1839 yılında çıkartılan bir irade ile, meclislerde görevlendirilecek olan ulemanın memuriyet usulleri belirlenmiştir. İradenin hazırlanmasından önce, şeyhülislâm tarafından kaleme alınan lâyiha, Meclis-i Umumi’de görüşülerek karara bağlanmıştır³¹. Böylece görevlendirmeler sırasında ortaya çıkan düzensizlikler ve usulsüzlükler giderilmeye çalışılmıştır.

---

²⁵ Avigdor Levy, **Osmanlı Ulemâsı ve Sultan II. Mahmud’un Askeri Islahatı**. Modern Çağda Ulemâ, (Çev. Osman Bayraktar), İz Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 50.

²⁶ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun Tasnifi**, 18 812 (1254 / 1838).

²⁷ Ahmet Şamil Güner, **Osmanlı Ulemasının III. Selim ve II. Mahmud Reformları Karşısındaki Tavrı**. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996, s. 38-73; Uriel Heyd, “III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Uleması”, *İslâm Dünyası ve Batılılaşma. Değişim ve Sorunlar*, (Çev. Erbay Aydın), 1997, s. 13-56.

²⁸ Meclis-i İli-i Tanzimat Müftüsü Rüştü Molla’ya nişan verilmesine ait bkz.: **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Dahiliye**, 19 984, (1271 / 1855).

²⁹ Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s. 49-50.

³⁰ Yakut, **a.g.e.**, s. 106.

³¹ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Dahiliye**, 285 (1255 / 1839).

Yine bu dönemde, ilmiye sınıfı içinden devlet memuriyetinde görev yapacak olanların şeyhülislâmın huzurunda yemin etmeleri zorunluluğu hükme bağlanmış³² ve 1849 tarihinde hazırlanan bir Nizamnâme'de mülkiye, ilmiye ve askeriye üyelerinin yemin şekilleri tespit edilmiştir³³. Bunda amaç, devlet işlerinde rüşvet ve iltimasın önüne geçmektir. Ama, amaca yönelik hiçbir başarı elde edilememiştir³⁴.

Tanzimat döneminin sonuna kadar mevcut düzenlemeler varlığını sürdürmüştür. Ancak, bu dönemin sonlarına doğru, 12 Mart 1873 tarihinde, yürürlüğe giren "Hükkâm-ı Şeriyeye Nizamnâmesi"nin üçüncü maddesi, taşra müftüleri ile ilgili bazı düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. Buna göre, vilâyetlerde üç yıl aralıksız olarak müftülük görevinde bulunanlar azledildiklerinde, "Muallimhâne-yi Nüvvab" öğrencileri için geçerli olan kurallar gereğince, "Meclis-i İntihab" da sınava tabii tutulacak ve sınav sonucundaki yeterliliklerine göre "sınıf-ı salise" adıyla anılan, mevali-yi devriye ve kibar müderrisin sınıflarından birine atanacaklardır³⁵. Nizamnâme'nin sadece merkez vilâyet müftülerine, nabîlik yapabilme hakkı tanıyan bu maddesi, görülen ihtiyaç nedeni ile 21 Aralık 1889 tarihli Meclis-i Vükelâ kararı ile yeniden düzenlenmiş ve bu düzenleme sonucunda liva ve kaza müftülerinin de naib olarak istihdam edilebilmeleri sağlanmıştır³⁶. Böylece, fetva vermekle görevli bulunan müftülerin, belli bir çalışma süresinin sonunda naip olarak atanarak, adlî işlerden de sorumlu tutulmaları süreci başlamıştır. 1917 yılına kadar, şeriat mahkemelerinin şeyhülislâmlık makamına bağlı olarak çalışmalarını sürdürmeleri de bu sürecin bir başka uzantısıdır. Nitekim, II. Meşrutiyet döneminde uzunca bir süre tartışılan, ifta ve kaza yetkilerinin aynı kişide toplanıp toplanamayacağı konusunun temelinde de aslında bu uygulamalar bulunmaktadır.

3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE MÜFTÜLÜK

3.1. Emeklilik, Askerlik, Atanma ve Azilleri İle İlgili Düzenlemeler

II. Meşrutiyet dönemi, devletin yeniden yapılandırıldığı, devlet içinde kurumların yetki ve sınırlarının tartışıldığı bir dönemdir. Bu bağlamda, müftülerle ilgili farklı düzenlemeler gerçekleştirilmiş ve bu görevlilerin devlet içindeki konumları tam anlamı ile belirlenmek istenmiştir.

Öncelikle, fetva verme yetkileri nedeni ile halkı yönlendirip, etkileyebilme gücüne sahip olan müftülerin bir kısmının, "tahdîd-i sînn" kararından istisna tutulmaları sağlanmıştır. Emeklilikleri ertelenen müftüler genellikle, buldukları bölgelerde yaptıkları başarılı ça-

---

³² **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Dahiliye, 167**, (1 Ramazan 1255 / 8 Kasım 1839).

³³ **Takvim-i Vekâyi**, 419, (27 Rebi'ül-evvel 1266 / 10 Şubat 1850).

³⁴ Ahmet Mumcu, **Tarih İçindeki Genel Biçimiyle Birlikte Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, s. 279-280.

³⁵ **Düstur**, I. Tertip, C. 2, Dersaadet, 1289, s. 721.

³⁶ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükelâ Mazbataları, 49 / 78**, (28 Rebi'ül-ahir 1307/21 Aralık 1889).

İşmalar nedeni ile takdir toplayan kişilerdi. Nitekim, Muş Müftüsü Mehmed Hamdi Efendi, şeyhülislâm tarafından sunulan tezkîre ile “tahdîd-i sînn” kararından istisna tutularak yeniden aynı göreve atanmış ve konuyla ilgili tezkîre, 8 Mart 1910 tarihinde Meclis-i Vükelâ’da görüşülerek karara bağlanmıştır³⁷. Yine şeyhülislâmın tezkîresi üzerine, 23 Ekim 1910 tarihinde, Meclis-i Vükelâ toplantısında, bazı müftülerin emeklilik yaşları gelmiş olmasına rağmen görevlerini sürdürmelerine karar verilmiştir³⁸. Meşrutiyet dönemi hükümetleri, fetvalarıyla kendi görüşlerini desteklediklerini açıkça ortaya koyan, tecrübeli müftülerini görevlerinde tutarak, aynı zamanda her türlü düzenleme çalışmaları sırasında, halkın, bu görevlilerin olumlu düşüncelerinden etkilenmelerini sağlamıştır. Böylece, ortaya çıkacak tepkilerin en aza indirgenmesini amaçlamışlardır.

Emeklilikleri ertelenmeyen müftüler ise, mevcut İlmiye Tekaüd Kanunu’nun yeniden düzenlenmesinden dolayı³⁹, 25 Ağustos 1909 tarihli Mülkiye Tekaüd Kanunu’nun hükümlerine göre emekliye ayrılmışlardır⁴⁰.

Yine aynı düşüncelerle, 31 Mart 1913 tarihinde alınan bir kararla, şeyhülislâmın menşûru ile fetva vermekle yükümlü tutulan müftülerin askerlik hizmetinin dışında tutulmaları hükme bağlanmıştır⁴¹. Müftüler bu kararla, aynı zamanda, buldukları bölgelerdeki görevlerini kesintisiz bir şekilde sürdürebilmişlerdir.

Osmanlı Devleti’nin taşra teşkilatında önemli rol oynayan müftülerin göreve atanmaları, azilleri, görev ve yetkileri, 26 Nisan 1913 tarihinde yayımlanan “Hükkâm-ı Şer’i ve Memurîn-i Şer’iye Hakkında Kanun-ı Muvakkat” ile belirlenmiştir⁴². Bu kanun-ı muvakkatte, müftülerin, idare meclislerinin doğal azalarından oldukları, kadınlardan havale olunan şer’i problemleri çözmek amacıyla ya da halkın müracaatı üzerine fetva vermekle görevli kılındıkları belirtilmiştir. Müftülerin bu temel görevlerinin yanında bölge ulemasına başkanlık etmek, mevcut “Medarisin Nizamnâmesi” gereğince görevlerini sürdürmek ve müderrisler tarafından uygulanan eğitime nezâret etmek gibi görevleri de ye-

---

³⁷ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükelâ Mazbataları**, 137 / 88, (25 Safer 1328/8 Mart 1910).

³⁸ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükelâ Mazbataları**, 145 / 13, (19 Şevval 1328/23 Ekim 1910).

³⁹ İlmiye Tekaüd Kanunu’nun yeniden düzenlenme ihtiyacı, ilmiye, askeriye ve mülkiye personelinin tekaüd sandıklarına ödedikleri aidatın aynı miktarlarda olmasına karşın, ilmiye personelinin aldığı emeklilik maaşının diğerlerinin yarısı oranında bulunmasından kaynaklanmıştır (**Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, D. 1, İç.S. 2., C. 4, Ankara, 1986, s. 213-214). Başlangıçta yeni bir İlmiye Tekaüd Kanunu’nun hazırlanmasına kadar, ilmiye personeli için geçerliliği kabul edilen Mülkiye Tekaüd Kanunu’nun, daha sonraki yıllarda ilmiye için yeni bir Tekaüd Kanunu hazırlanamaması nedeni ile her yıl çıkartılan yeni kanunlarla 1914 yılına kadar süresi uzatılmıştır (**Düstur**, II. Tertip, C. 2, 4, Dersaadet, 1325, 1327, s. 251, 358; 310). Haziran 1914 tarihinde ise, yeni bir kanun-ı muvakkat çıkartılarak, bir kişinin ilmiye, askeriye ve mülkiyedeki hizmetleri nedeni ile ayrı ayrı alabileceği tekaüd maaşlarının toplamının 5.000 kuruşu geçemeyeceği hükme bağlanmıştır (**Meclis-i Mebusan Kanun Lâyhaları**, D. I, Ankara, 1992, s. 539). Müftülerin emeklilik işleri Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar Mülkiye Tekaüd Kanunu çerçevesinde düzenlenmiştir.

⁴⁰ **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 260 (6 Şubat 1325 / 19 Şubat 1910).

⁴¹ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükelâ Mazbataları**, 231-1/30 (20 Rebi’ül-ahir 1331 / 29 Mart 1913); **İrade-i Meclis-i Mahsus**, 109 / 36 (22 Rebi’ül-ahir 1331 / 31 Mart 1913).

⁴² **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükelâ Mazbataları**, 231-1 / 85 (16 Cemazi’el-evvel 1331 / 23 Nisan 1913); **Düstur**, II. Tertip, C. 5, Dersaadet, 1328” s. 359-360.

rine getirecekleri açıklanmıştır (Md.37). Bu kanun-ı muvakkatte, taşrada açık olan müftülük makamlarına hangi esaslar çerçevesinde müftülerin seçileceklerine ilişkin ayrıntılı hükümlere de yer verilmiştir. Buna göre; müftülük makamının açık olduğu bir belde, o beldenin eğitimi ile meşgul olan uleması, cami personeli, idare meclisi ve belediye meclisinin müslüman üyeleri, idare meclisine çağırılarak, halkın güvenine lâyık olacak, fetva isteklerine cevap verebilecek üç kişiyi müftü olarak seçmeleri konusu kendilerine bildirilecekti. Seçimin gerçekleşmesinden sonra, evrak düzenlenip mühürlenerek vilayete gönderilecekti. Valinin konuyla ilgili görüşlerine, müftülüğe seçilenlerin öz geçmişleri de ilâve olunarak, Meşihat Makamı'na ulaştırılacaktı. Meşihat Makamı bu üç kişiden birini müftülüğe atayacaktı (Md.38). Müftülüğe atanan kişiye Meşihatça “Müftülük Menşuru” verilecekti. Meşihat eğer seçim evrakında bir eksiklik görür ya da seçilen kimselerin müftülüğe ehliyetlerinin olmadığını düşünür ise bölgede seçimin yenilenmesini isteyebilecekti (Md.39). İdare Meclisi, müftülüğe ehil ve lâyık kimse bulamadığı takdirde, olay, ders vekâletince gazeteler aracılığı ile ilgililere duyurulacaktı. İstekliler belirlenerek, sınava tabii tutulduktan sonra uygun olan kişi “Encümen-i İntihab” kararı ve şeyhülislâmın menşuru ile müftülüğe atanacaktı (Md.40). Şeyhülislâm menşuru ile müftülüğe atanan kişi, “vazife-yi iftâya adem-i ehliyetleri veya vazife-yi mülkiyelerince idaresizlikleri ve saffet-i memuriyetlerine menafî halleri tebeyyün etmedikçe veya mahkumiyet-i cezaîyyeye uğramadıkça” müftülükten azl edilemeyecekti (Md.41). Aynı kanun-ı muvakkat, taşrada müftülerin en önemli yardımcıları olan “müftü müsevvidleri” ve “taşra mehakim-i şeriyye kütübâsı”nın da göreve atanma ve azil ile ilgili işlemlerini, görev ve yetkilerini belirlemiştir. Buna göre, müftü müsevvidleri, fetva isteyen kişilerin sordukları soruların yanıtlarını içeren kısımları fetva kitaplarından bulup, şer’i dille kaleme aldıktan sonra müftülüğe bildirmekle görevli olacaklardı (Md.42). Müftü müsevvidleri ve mehakim-i şeriyye kütübâsı, Vilâyet İdaresi Kanunu gereğince, bağlı oldukları kadı ve belde müftüsü tarafından fıkıh, feraiz, sakk-ı şer’i, kitabet ve hüsn-i hatt’dan sınava tabii tutularak, yeterliliklerini ispatladıktan sonra müsevvidliğe ve kitabete seçileceklerdi. Seçilen kimseler vilâyet makamınca göreve atanacaklardı (Md.43).

Kanun-ı Muvakkat’in çözümlenmeye çalıştığı konularından biri de, şer’i mahkemelerde görev alacak kadıların göreve atanma ve azilleri ile ilgili hususlardır. Buna göre, yirmi-beş yaşını dolduran, bir yıl ya da daha fazla hapis cezasını gerektirecek bir suçtan dolayı mahkumiyeti bulunmayan, Mecelle’nin 1792 ve 1794’üncü maddelerinde yazılı olan vasıfları taşıyan ve Medrese-yi Kuzzat’tan mezun olan kimseler “kadılık” görevine atanacaklardı (Md.17). Ayrıca geçici bir maddede belirtildiği üzere, 12 Mart 1873 tarihli “Hükkâm-ı Şeriyye Nizamnamesi”nin ilgili maddeleri gereğince ve daha sonra gerçekleştirilen tensikat sonucunda Medrese-yi Kuzzat mezunu olmadıkları halde sınavla, kazalardan birine kadı olarak kayd edilerek, kendilerine tezkire verilen ya da “Hükkâm-ı Şer’i ve Memurin-i Şeriyye Hakkında Kanun-ı Muvakkat”ın yayımlandığı tarihe kadar Medreset’ül-Kuzzat’ta sınavları gerçekleştirilen kişiler kadılıkla görevlendirileceklerdi (Fıkra-yı Muvakkate). Görüldüğü gibi, kadılıkla görevlendirilecek kişilerin özellikleri kesin olarak belirlenmiş ve müftülük görevinde bulunan kişiler, bu görevin dışında tutulmuşlardır. Bunun bir istisnası vardır. Eğer, bir bölgenin kadılık makamı boş kalırsa, bu makama usulüne uygun bir atama yapıncaya kadar, belde müftüsü ya da görevi yerine getirebilecek olan farklı bir kişi, Meşihat Makamı’ndan “mezuniyet” verilerek vekâlet edebile-

cekti. Bu durumda, vekâlet eden kişinin bölge idare meclisince onaylanan “tatbik mührünü” Meşihat Makamı’na göndermesi zorunlu olacaktı (Md.28). Bu Kanun-ı Muvakkat’ın ilgili maddeleriyle, müftülerin görev ve yetkilerinin sınırları belirlenmiş ve müftüler açıkça belirlenen bazı koşulların dışında, yargı yetkisinin dışında tutulmuştur. Ayrıca göreve atanmaları sırasında, bölgenin ulema ve idarî personelinin istekleri göz önünde bulundurulmaya, azillerinde ise keyfi hareketlere son verilmeye çalışılmıştır.

Bütün gayretlere rağmen, müftülerin birer din adamı olarak kendilerinden beklenen görevleri tam anlamıyla yerine getiremedikleri anlaşılmaktadır. Mehmed Şeref, “Bir Müslüman Türk’ün Şeyhülislâm Efendi’ye En Son Sözü” adlı eserinde Meşihat Makamı’na yönelik eleştirilerini sıralarken, bu eleştiriler içinde müftülere de yer vermiştir. Balkan Savaşları sırasında, Mudanya İskeleyi’nden savaşa gidecek askerleri, uğurlamaya gelen müftü efendiyi, askerlere manevi destek vermediği için eleştirmiştir. Yazar, ellerini havaya kaldırarak savaşa gidenler için dua ettiğini ve bu hareketinin gaziler tarafından sevinçle karşılandığını belirtmiştir. Olayı gözlemleyen bir hanbalın yazara hitaben söylediği şu sözler ise, din adamlarının hizmet kusurunu açıkça ortaya koymaktadır: “Oğul! Allah senden razı olsun. Buradan tamam yirmi defa asker bindi. Bugüne kadar şu iskele üstünde bir imam efendi Allah’ın adını anmadı”⁴³.

“Hükâm-ı Şer’i ve Memurîn-i Şer’iyye Hakkında Kanun-ı Muvakkat” yayımlandığı tarihten itibaren bütün maddeleri ile uygulamaya konulmuştur. Bununla beraber, Hükümet, Kanun-ı Muvakkat’ın şer’i mahkemelerde görev yapacak kadıların göreve başlama yaşı, eğitimleri, hangi sınavlara tabii tutularak göreve başlayabilecekleri gibi konuları içeren iki maddesini, Kanun’dan ayırarak, görüşmek ve kesin şeklini vermek üzere, 20 Temmuz 1914 tarihinde, Meclis-i Mebusan’a getirmiştir. Bunda amaç, uygulamada çeşitli tartışmalara ve suistimallere neden olan maddelerin üzerinde değişiklik yaparak, şer’i mahkemelerin ıslahı konusunda önemli adımlar atmaktır. Görüşmeler sonucunda, şer’i mahkemelerde kadı olarak görev yapacak kişilerin, “Medrese-yi Kuzzat” mezunu olmaları ya da sınavla yeterliliklerini ispatlamaları koşulları getirilmiştir. Böylece yargılama yetkisi, sadece kadılık eğitimi alan veya belirlenen sınavları geçerek bilgice yeterliliğini ispatlayan kişilere verilmiş, ilmiye sınıfından yetişen kişiler müftülük, vaizlik ve müderrislikle görevlendirilmiştir. İlimiye içindeki “mektepsiz” kişiler ise “Tahrir Niya-betleri”nde görevlendirilmiş, bu sınıfta yeterliliği olan kişilere müftülük teklif edilmiştir⁴⁴. Alınan kararların uygulamadaki en önemli sonucu, müftülere dinî yetkilerinin yanında olağanüstü durumlarda verilen yargılama yetkilerinin büyük ölçüde kısıtlanması olmuştur. Nitekim, bir kazada çok uzun yıllar müftülük görevinde bulunan kişilerin bile kadılık mesleğine geçmek istiyorlarsa, sınava tabii tutulmaları ve sınavın sonucuna göre görevlendirilmeleri söz konusu olmuştur. Böylece devlet içindeki dinî ve adli yetkilerin ayrılması sürecinde, öncelikle taşra teşkilâtında önemli bir adım atılmış ve bu adım merkezde “baş müftü” statüsünde bulunan şeyhülislâmın adli yetkilerinin sınırlanması sürecini başlatan tartışmalara da zemin hazırlamıştır.

---

⁴³ Mehmed Şeref, *Bir Müslüman Türk’ün Şeyhülislâm Efendi’ye En Son Sözü*, Bursa, 1329, s. 21-22.

⁴⁴ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, D. III, İç.S. 1 (İçtimai Fevkalâde), C. 2, Ankara, 1991, s. 452-464.

Müftülerin, kadılık makamı boş bulunan kazalarda, hangi koşullarla kadılara vekâlet edebilecekleri, 20 Ocak 1915 tarihinde, Meşihat Makamı tarafından hazırlanarak, Meclis-i Mebusan'a sunulan "Mehakim-i Şer'iyye'de İcra-yı Vekâlet Edenler Hakkında" ki kanun lâyhası ile bir kez daha gündeme getirilmiştir. Buna göre, şer'i mahkemelerde "icra-yı vekâlet" edecek kimselerin, Darülfünun-ı Osmani'nin Hukuk Şubesi'nden veya Medrese-yi Kuzzat'tan mezun olmaları ya da en azından beş yıl süre ile kadılık, müftülük görevlerinde bulunup, yeterliliklerini ispatlayarak, Meşihat Makamı'ndan adlarına mezuniyet belgesi düzenlenmiş olmaları gerekiyordu. Aynı kanun lâyhası ile, o tarihe kadar Darülfünun-ı Osmani'nin Hukuk Şubesince, dava vekâleti belgesi vermek amacı ile yapılan sınav değiştirilmiştir. Buna göre, sınavın, Medrese-yi Kuzzat ders programlarında yer alan, kanuna ait dersler hariç tutularak, diğer derslerden hazırlanan sorularla ve bu medresenin hocaları arasından, Meşihat Makamı tarafından seçilecek kişilerden oluşan bir heyet huzurunda gerçekleştirilmesi hükmüne bağlanmıştır. Sınav, davaya vekâlet edecek niteliklere sahip, vilâyetlerde yedi, liva merkezlerinde beş ve kaza merkezlerinde üç kişinin bulunmadığı durumlarda gerçekleştirilecektir⁴⁵. İcra-yı Vekâlet edecek kişilerin seçimi sırasında gerçekleştirilecek sınavın içeriğinin ve hangi makam tarafından gerçekleştirileceğinin kesin olarak saptanması, bu konuda ortaya çıkabilecek rüşvet ve iltimasların önüne geçilerek, adlî ıslahat konusunda yeni bir adım atılmasını sağlamıştır.

Müftülerin farklı sorumluluklar üstlenmeleri nedeni ile dinî görevlerini yerine getirmeleri sırasında, zaman zaman halkın ihtiyaçlarını karşılayamaması ve ülkede üst üste savaşların yaşanması sonucunda, Meşihat Makamı çeşitli dönemlerde halkın bozulan moralini düzeltmek için müftülere hitaben genel tebliğler yayımlamıştır. 9 Haziran 1915 tarihinde, müftülere yazılan bir tebliğde, bu görevlilerin üzerlerine düşen asıl görevin, İslâm dini ile ilgili hükümlerin ve gerçeklerin ortaya çıkartılarak, halkın bildirilmesi olduğu üzerinde durulmuş ve yalancı şahitlik, fuhuş, içki gibi dinin haram saydığı hareketlerin halk arasında yaygınlaşmasına engel olunmasının da bütün ulemanın olduğu gibi, müftülerin de en önemli görevleri arasında yer aldığı belirtilmiştir⁴⁶.

Müftülerin görev ve yetkilerinin belirlenmesi açısından büyük önem taşıyan "Hükkâm-ı Şer'i ve Memurîn-i Şer'iyye Hakkında Kanun-ı Muvakkat"ın bazı maddeleri, 9 Mart 1916 tarihinde, İlmiye Encümenince yeniden düzenlenmiş ve bir kanun lâyhası hazırlanmıştır. Bu kanun lâyhasında kanun-ı muvakkatin müftülüğe atanan kişilerin Meşihatça yeterli görülmemesi durumunda seçimin yenilenmesini öngören 39. maddesi ve müftü müsevvidlerinin görevlerinin açıklandığı 42. maddesi kaldırılmıştır. Ayrıca yine Kanun-ı Muvakkat'ın İdare Meclisi'nce müftülüğe lâıyk kimsenin bulunamaması durumunda, olayın gazeteler aracılığı ile ilgililere duyurularak, başvuranların sınava tabi tutulmalarına dair 40. maddesi değiştirilmiş ve bu madde "Mahallince müftülüğe ehil kimse bulunmadığı halde Makam-ı Meşihatça münasip bir zat tayin olunur" şekline dönüştürülmüştür. Kanun-ı muvakkatin müftülerin görev ve yetkileri, kadılara vekâlet edecekleri durumlarla ilgili diğer maddeleri ise aynen korunmuştur⁴⁷. 1916 tarihli kanun lâyhası ile,

---

⁴⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. III, İç S. 1, C. 1, Ankara, 1991, s. 214-222.

⁴⁶ Ceride-yi İlmiyye, C. II, S. 14, 1333, s. 79.

⁴⁷ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 3, İç.S. 2, C. 1, Ankara, 1993, s. 440-452.

müftüler, göreve atanmaları sırasında idarî amirlerin keyfi hareketlerinden kurtarılmaya ve bu noktada da direkt olarak Meşihat Makamı'na bağlanmaya çalışılmıştır. Kanunla; atamalar sırasında ortaya çıkan rüşvet ve iltimasın engellenmesi, ehliyet sahibi kimsele- rin görevlendirilmesi esası getirilmiştir.

3.2. Fetva ve Kaza Yetkileri Arasındaki Farklar

Fetva ve kaza yetkilerinin birbirinden farklı yetkiler olup olmadığı, bu yetkilerin tek bir kişide toplanıp toplanamayacağı konuları, II. Meşrutiyet döneminin önemli tartışma ko- nularından birini oluşturmuştur. Özellikle, İttihad ve Terakki Partisi'nin şeriat mahkeme- lerini Meşihat Makamı'nın bünyesinden alarak Adliye Nezâreti'ne bağlama düşüncesi kapsamında tartışmaların yoğunluk kazandığı gözlenmektedir. Bu bağlamda müftü ve ka- dının görev ve yetkileri sorgulanmış, hangi makama bağlı çalışacakları konusuna açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Konuyla ilgili tartışmalarda iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerden biri, aynı za- manda İttihad ve Terakki Partisi'nin düşüncelerini benimseyen, İslâm Mecmuası'nda gündeme getirilmiştir. İslâm Mecmuası, diyanet ve kazanın birbirinden ayrı yetkiler ol- ması nedeni ile aynı kişinin bünyesinde toplanamayacağı fikrini yoğun bir şekilde tartış- maya açmıştır. Bu görüşü savunan kişilerin başında gelen Ziya Gökalp, İslâmiyet'in ilk yıllarında diyanî hükümlerin, kazaî hükümlerden ayrıldığını, diyanî hükümleri bildirmek üzere müftülük, kazaî hükümleri bildirmek üzere ise kadılık makamlarının oluşturuldu- ğunu belirtmiştir. Diyanetle, kaza arasındaki farklılıklara da değinen Gökalp, diyaneten caiz olmayan birçok işin kazaen caiz olduğunu söyleyerek, konuyla ilgili çeşitli örnekle- r sıralanmıştır. Örneklerin başında faiz konusu gelmektedir. Faiz almak, diyaneten ha- ram sayıldığı halde, kazaen suç teşkil etmemektedir. Bir diğer konu, "mürûr-ı zaman" ne- deni ile, kazaen dava hakkının düşmesidir. Oysa diyaneten dava hakkı düşmemektedir. Yine adaletli davranılmayacağı durumlarda, çok eşle evlilik dinen caiz görülmediği hal- de kazaen geçerli sayılmıştır. Öyleyse müftü efendiye bir işin hükmü sorulduğunda o işin ahkâm-ı diyâniyyesi ile ilgili bilgi alınacak, kadı efendiye danışıldığında ise kazaî bir hü- küm yani bir ilâm alınacaktır. Dolayısı ile bir kişi, diyanî ilimlerde uzman olduğu halde kazaî hükümlerde uzman olmayabilir. Bir diğer kişi ise, kazaî hükümlerde uzman olup, diyanî açıdan bilgisiz olabilir. Ayrıca bir işin diyanî yönü, kutsal sayıldığı için o işin içi- ne, idarî uzlaşma, uyuşma, hilekârlık gibi dünyevî önlemler girememiştir. Oysa bir işin kazaî yönü, ekonomiyle, sağlıkla, fenle ilgili pek çok dünyevî koşullara bağlı olmak zo- rundadır. Gökalp, sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin dinî açıdan diğer devletlere göre ge- ri kaldığını belirtmiş ve bunun nedenini devlet içinde diyanet ile kazanın birbirine karış- masına bağlamıştır⁴⁸.

Ziya Gökalp'in konuyla ilgili görüşleri İslâm Mecmuası'nda yayımlanan farklı yazarlar- ının makaleleriyle de destek bulmuştur. Bu makalelerde; İslâm dininde, vicdanlardaki ma- nevi düzenlemelerin müftüler yoluyla, hukuktaki maddi düzenlemelerin ise kadılar yo- luyla sağlandığı görüşleri üzerinde durulmuş ve müftülerin dinî birer senet niteliğinde

---

⁴⁸ Ziya Gökalp, "Diyanet ve Kaza", *İslâm Mecmuası*, C. III, S. 35, 1331, s. 756-760.

olan fetva vermekle yükümlü oldukları, kadıların ise yer ve zaman itibariyle başka bir hakim'in hükmüyle değiştirilebilecek olan kazaî hükümleri vermekle görevlendirildikleri belirtilmiştir. Fetva ve kazanın, yaptırım güçlerine de değinilerek, fetvanın manevî ve vicdanî, kazanın ise maddî ve resmî nitelikte güçleri olduğu açıklanmış, bu nedenle müftünün dinî açıdan son derece yüksek olan mevkiinde kalarak, diyanî hükümleri emr etmeye devam edip, kazaî hükümlere karışmamasının gerekliliği belirtilmiştir⁴⁹.

II. Meşrutiyet dönemi, fetva ve kaza arasındaki farkların ortaya konulmaya çalışıldığı bir dönem olmasının yanısıra, bazı hukukî terimlerin tanımlarının yeniden yapılmaya çalışıldığı bir dönem olarak da dikkat çeker. Nitekim, daha önceki dönemlerde İslâm Hukuku ile eş değer anlamda kullanılan "fıkıh" terimi, bu dönemde sadece diyanî hükümler içeren bir anlam kazanmış, kazaî hükümleri yani kanunları ise "Hukuk-ı İslâm" terimiyle ifade edilmeye çalışılmıştır. Bilimsel açıdan da ortaya konulan bu ayırım, fetva ve kaza yetkileri arasındaki ayırımı netleştirmek için kullanılmıştır. Usul-i Fıkh'ın, kitap, sünnet, kıyas ve icmaya dayanarak, müftülerin verdikleri fetvaları kapsayacağı; Usul-i Hukuk-ı İslâm'ın ise, İslâm Devleti'ne ait bütün mahkemelerin dayanağı olan kanunların ortaya çıkışını inceleyeceği tespitinde bulunulmuştur⁵⁰.

İslâmcı görüşü benimseyen bazı fikir adamları, İttihad ve Terakki Partisi'nin, kaza ve fetvanın farklı yetkiler olduğunu öne sürerek farklı kişilere verilmesinin gerekliliğini belirten düşüncelerine karşı çıkarak, bu iki yetkinin aynı kişide toplanabileceğini ileri sürmüşlerdir. Özellikle İsmail Hakkı (İzmirli) (1332)⁵¹'nin yazılarında ifadesini bulan bu görüşlerde, kaza ve fetva arasında bazı temel farklar bulunduğu kabul edilmiş, hatta bu farklılıklar şu şekilde sıralanmıştır⁵²:

1. Gerek fetva veren müftü, gerek kaza yetkisini kullanan kadı, her ikisi de şer'î hükümleri haber vermektedir. Fakat fetva "istişârî mahiyette" bir hüküm olduğu için müftü kendisinden fetva alıp bunu gerçekleştireceği iş için kullanmayan kişiyi fetva gereğince hareket etmeye zorlayamaz. Kaza ise bağlayıcı nitelik taşır. Bu nedenle taraflar kadının verdiği hükmü yerine getirmekle yükümlüdürler.
2. Fetva, genel hükümler içerir. Müftü, "şöyle işleyene böyle bir şey tertip eder, şöyle yazana böyle bir şey lâzım gelir" demek ister. Kaza ise "hükm-i has"dır. Belli bir şahıs için belli bir hükümdür.
3. Müftünün fetvası problemin dinî yönünü, hakim'in hükmü ise kazaî yönünü ilgilendirir. Fetva, dinî – ilmî; kazaî hükümler ise hukukî sonuçlar doğurur.

---

⁴⁹ **İslâm Mecmuası**, C. IV, S. 44, 1332, s. 905-908.

⁵⁰ **İslâm Mecmuası**, C. IV, S. 44, 1332, s. 907.

⁵¹ İsmail Hakkı (İzmirli), konuyla ilgili yazdığı bütün makalelerini, 1920 yılında "Kitâbu'l-İftâ ve'l-Kazâ" adı altında bir kitapta toplamıştır. Eserin sadeleştirilmiş hali için bkz.: İsmail Hakkı İzmirli, "Kitâbu'l-İftâ ve'l-Kazâ", (Sadeleştiren: Abdurrahim Şenocak), **İslâmiyat**, C. I, S. 3, 1998, s. 117-140.

⁵² İsmail Hakkı (İzmirli), "İftâ ve Kaza", **Sebilürreşad**, C. XIV, S. 358, 1332, s. 157-158.

4. Fetva, şer'î hükümlerin tamamını, kaza ise ancak bir kısmını kapsar. Bu nedenle fetva, yargılamayla ilgili konularda olduğu gibi ibadette ve benzeri dinî işlerde de geçerlidir. Kaza ise sadece yargılama ve kanunlaştırma konusu olabilen olaylarda ortaya çıkar.
5. Kadı, kaza yetkisini devlet otoritesi adına kullanır. Bu nedenle, kendisine kaza görevi verilmeyen bir kişi müctehid olsa bile hüküm veremez. İftâ ise ilmî bir yetenek konusu olup, bu yeteneğe sahip bulunan kadın, erkek, hür veya köle her Müslüman, fetva verebilir.

İsmail Hakkı (İzmirli), fetva ile kaza arasındaki bu temel farklara rağmen, Hz. Muhammed döneminden itibaren bu iki yetkinin aynı kişide toplandığını ve bu konuda herhangi bir sakınca görülmediğini belirterek, "fıkıhta kazâ ile iftâ' cem' olunabilir" demiştir⁵³. Sebilürreşad Dergisi'nde yayımlanan ve İttihad ve Terakki Partisi'nin konuyla ilgili düşüncelerine aykırı söylemler içeren bu makaleler, derginin iki yıl süre ile yayımına son verilmesine neden olmuştur. Nitekim, Dergi yeniden yayına başladığında, kapatılışının nedeni İsmail Hakkı (İzmirli)'nin fetva ve kaza konusunda yazdığı ve İttihad ve Terakki Partisi'nin konuyla ilgili görüşlerine karşı çıkan makalelerine bağlanmıştır⁵⁴.

Bütün bu tartışmalara rağmen, 1916 yılında düzenlenen İttihad ve Terakki Partisi'nin kongresinde, şeriat mahkemelerinin Meşihat Makamı'nın denetiminden alınıp Adliye Nezâreti'ne bağlanmasının zorunluluğu savunulmuştur. İttihadçıları adlî alanda birliği sağlamaya götüren en önemli neden, fetva verme yetkisi ile yargı yetkisinin aynı kişide toplanamayacağı görüşünü benimsemiş olmalarıdır. Onlara göre, kadılar halifenin memuru olmasına karşın, müftüler halifenin memuru olmayıp, yalnızca halka dinî emirleri bildiren kişilerdi. Üstlenmiş oldukları bu önemli görevden dolayı hiçbir dünyevî amirin memurları olamayacakları kabul edilmiştir. Müftülerin halka bildirmekle yükümlü oldukları dinî hükümlerin yaptırımları sadece uhrevîdir. Kazâî hükümlerde dinî hükümlerin içinde yer almışlardır, ama yaptırımları dünyevîdir. Kadılar, bu dünyevî düzeni kurmak ve bütün sosyal ihtiyaçları sağlamakla yükümlü kılınmıştır. İşte bu düşüncelerden hareket eden İttihatçılar, fetva verme yetkisi ile yargı yetkisini aynı makamda birleştirerek, şer'î mahkeme ilâmlarını fetva emanetine tastik ettirmenin yargı tarafından caiz görülen şeylerin dinen de caiz olduğu fikrini doğurduğu görüşündedirler. Bu yanlış fikrin din ve ahlâk görüşü açısından büyük zararları olduğunu ileri sürerek, bir milletde ahlâkın hukuktan sayılmasının manevî bir geriliğin göstergesi bulunduğunu, diyanetle yargının aynı nitelikte düşünülmesinin ise ahlakî geriliğin işareti olduğunu belirtmişlerdir⁵⁵.

Ayrıca İttihad ve Terakki Partisi, bir dava mahkemeye geldiğinde, her yönüyle düzenlenmiş bir şer'î hukuk kitabı bulunmadığından, olayın mahkeme kararı ile Fetvahâne'den sorulması gerektiğini, bu şekilde Fetvahâne'den alınan bir fetvanın ise, ancak olayın geçişine yönelik hüküm verebileceğini belirtmişlerdir. Diğer kanunların sadece olayın

---

⁵³ İsmail Hakkı (İzmirli), "İftâ ve Kaza", *Sebilürreşad*, C. XIV, S. 359, 1332, s. 169-171.

⁵⁴ "Şeyhülislâm Efendi Hazretleri'nin Beyanatu", *Sebilürreşad*, C. XVI, S. 404-405, 1335, s. 130-132.

⁵⁵ *İttihad ve Terakki Cemiyeti 1332 Senesi Kongresi Müzâkeratıyla Bu Babda Yazılan Makalata Muh-tevi Risâledir*, İstanbul, 1332, s. 30, 57-61.

sonrasını düzenlemek üzere hazırlandığını, Fetvahâne'nin bu girişimiyle bir anlamda hukuk müşavirliği yaptığını, bir anlamda ise yasama gücüne ortak olduğunu ileri sürerek, bu hareketin her iki anlamda da Meşrutiyet yönetimine ve şeriata aykırı uygulamalar olduğundan, adlî alanda yeni bir yapılanmanın zorunluluğu üzerinde durmuşlardır⁵⁶.

3.3. Görev, Yetki ve Malî Durumlarına Yönelik Düzenlemeler

İttihad ve Terakki Partisi'nin din ve yargı işlerini birbirinden ayırmaya yönelik tutumu üzerine 12 Mart 1917 tarihinde çıkartılan bir irade-i seniyye ile Kadıaskerlik ve Evkâf Mahkemeleri de dahil olmak üzere bütün şer'î mahkemeler ve Emvâl-i Eytâm gibi Meşihat Makamı'na bağlı bütün daireler, Adliye Nezâreti'ne bağlanmıştır. Kadıların göreve atanmalarının ise Adliye Nazırı tarafından belirlenen bir komisyonca ve kanunlar çerçevesinde yapılması kararlaştırılmıştır⁵⁷. Böylece kadı ve müftülerin görev ve yetkileri arasındaki farklar netleştirilmiş, kadılar direkt olarak adlî işlerden sorumlu tutulurken, müftülerin üzerine düşen görevler de, 6 Haziran 1917 tarihinde yayımlanan "Müftülerin Vezaifine Dair Nizamnâme" ile tesbit edilmiştir. Bu nizamnâme ile kişileri iyiliğe sevk edecek ilâhî emirlerin uygulanması, ramazan-ı şerifin ve ilâhî gecelerin ilâni ile ilgili hususların gerçekleştirilmesi İstanbul'da fetva eminine, diğer Osmanlı vilâyetlerinde ise müftülere bırakılmıştır (Md.1). Taşrada oluşturulan "Tevcih-i Cihat Heyetleri'ne ve vakıf işletmelerine bakan komisyonlara müftülerin başkanlık edeceği⁵⁸, bu Heyetler'de görev alacak ulemanın müftü, evkâf müdürü ve memurları tarafından seçileceği (Md.2), yeni göreve getirilen hatiplere görevlendirilme beratlarının ulaşmasına kadar gerekli olan çalışma belgesinin müftü tarafından verileceği (Md.3), alt derecede veya maaşı az olan görevlilere "erbâb-ı ehliyetden" talep bulunmadığı durumlarda uygun kişiler arasından görevlendirilmenin müftü tarafından yapılacağı (Md.4), işlemleri birbirine bağlı komisyonların başkanlığının müftü tarafından sürdürüleceği (Md.5), cami ve mescitlerde vaaz ve nasihat edecek ulemanın bu işleri yapması için sahip olması gereken resmi belgelerin o bölgenin müftüsü tarafından sağlanacağı (Md.6), vilâyet ve ilhak edilmemiş sancakların merkez müftülerinin denetiminin Meşihat Makamı'nca uygun görülecek kişiler tarafından yapılacağı (Md.7) aynı Nizamnâme ile hükme bağlanmıştır⁵⁹. Sonuç itibarıyla, bu Nizamnâme ile, direkt taşradaki dinî hizmetlerden ve çeşitli dinî görevlilerin denetim-

⁵⁶ Y.a.g.e., s. 67.

⁵⁷ Ceride-i İlmiye, C. III, S. 31, 1335, s. 875.

⁵⁸ Nizamnâme'nin bu maddesi uygulama aşamasında bazı anlaşmazlıkları da beraberinde getirmiştir. Nitekim, Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'nin kurulmasından sonra, mütevellileri tarafından idare edilen, fakat Evkâf Nezâreti'nce denetlenen "Mülhak Vakıflar"ın muhasebelerinin müftüler tarafından mı, kadılar tarafından mı denetleneceği konusu çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Müftülerin Vezaifine Dair Nizamnâme'de "Tevcih-i Cihat Komisyonları" başkanlığı ile görevlendirilen müftülere, mülhak vakıflarla ilgili herhangi bir sorumluluk verilmediğinden, şer'î hakimlerin görevleri ile ilgili düzenlemelerde de konuyla ilgili hiçbir açıklayıcı bilgi bulunmadığından durum, 31 Aralık 1917 tarihinde Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'ne sorulmuş ve açıklama istenmiştir. Bkz.: Ceride-yi İlmiye, C. IV, S. 35, 1336, s. 1040.

⁵⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dosya Usulü İradeler Tasnifi, 15 – 1/33 (14 Şaban 1335 / 4 Haziran 1917); Takvim-i Vekâyi, 2907 (16 Şaban 1335 / 6 Haziran 1917); Ceride-yi İlmiye, C. III, S. 32, 1335, s. 904 – 905.

den sorumlu tutulan müftülerin görev ve yetkileri, İttihad ve Terakki Partisi'nin amaçladığı sınırlar içerisinde oturtulmuş ve Meşihat Makamı, müftüleri göreve getirip, azl eden en üst düzeydeki makam olma özelliğini sürdürmüştür.

1918 yılına kadar, müftülerin görev ve yetki alanlarının tam olarak tespit edilmesine rağmen, bu görevlilerin, kıdem, terfi ve maaşları ile ilgili hiçbir düzenlemenin gerçekleştirilemediği dikkat çekmektedir. İlk kez 1918 yılında, Meşihat Makamı'nın bünyesinde "hakayık-ı diniyye ve meâlî-i İslâmiyyeyi neşr ve ta'mim ile mükellef" olmak üzere oluşturulması hedeflenen "Dâr-ül-hikmet-il-İslamiyye"ye ait hazırlanan kanun lâiyhasının içinde, müftülerin terfi ve maaşlarının zammı hususları da ele alınmıştır. Bununla beraber, Meclis-i Mebusan'daki görüşmeler sırasında, müftülerin maaşları ile ilgili maddeye yapılan itirazlar nedeniyle, konu bir kez daha görüşülmek üzere Maliye Encümeni'ne gönderilmiştir. Encümen, iki sınıfa ayrılan müftülerden birinci sınıfta yer alan vilâyet müftüleri ile yabancı memleketlerin merkez vilâyeti müftülerinin maaşlarını aylık 1000 kuruş ile 3000 kuruş arasında, ikinci sınıfta yer alan kaza merkezi müftülerinin maaşlarını ise 600 kuruş ile 1000 kuruş arasında belirlemiştir. 4 Şubat 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan'a sunulan madde, oybirliği ile kabul edilmiştir⁶⁰.

Kanun lâiyhasının maddeleri, 25 Şubat 1918'de bir kez de Meclis-i Ayân'da tartışılmıştır. Bu tartışmalar sırasında, müftülerle ilgili düzenlemeler konusunda yine değişik görüşler ortaya atılmıştır. Ahmed Rıza Bey, müftülerin buldukları yerlerde halifenin vekili olduklarını, diyâneti ve hilâfeti temsil ettiklerini söyleyerek, bu görevlilerin atanmaları sırasında büyük bir hassasiyetle hareket edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca müftülerle ilgili düzenlenen maaş zammının, bu görevlilerin sosyal mevkilerinin ve ilmî hayriyetlerinin muhafazası için gerekli olduğunu sözlerine ilâve etmiştir. Ahmed Rıza Bey, müftülerin ilmî mevkilerinin yanında siyâsî mevkilerinin de büyük önem taşıdığını, bu nedenle bazı bölgelere gönderilen genç yaştaki müftülerin, mevkilerinin gereklerini tam anlamı ile yerine getiremeyeceklerini söyleyerek, müftülerin hem ilimlerinin hem de tecrübelerinin dikkate alınarak atanmaları gerektiği konusu üzerinde durmuştur. Ahmed Rıza Bey'in konuşması üzerine söz alan Meşihat Memurî Kalemi Müdürü Bahri Efendi, müftülerin göreve atanmalarında vilâyetlerde vali ve mutasarrıfların söz sahibi olduklarını, ancak bölgede müftülük için uygun birinin bulunamaması durumunda, Meşihat tarafından ilim ve irfan sahibi bir dersiamın ya da Medresetü-yi Kuzat memurunun görevlendirildiğini belirtmiştir. Aynı oturumda, kanun lâiyhasının müftülerin maaşları ile ilgili olan kısmı da aynen kabul edilmiştir⁶¹. Fakat bu durum, müftülerin maaşları ile ilgili tartışmalara son vermemiş, 27 Şubat 1918 tarihinde, İlmiye Bütçesi'nin Meclis-i Mebusan'da görüşülmesi sırasında müftülerin maaş artışları ile ilgili düşünceler yeniden gündeme gelmiştir. Diyarbakır Mebusu Zülfü Bey, taşra müftülerinin maaşlarında yapılan artışı olumlu bulmakla beraber, görevleri ile ilgili giderlerin müftülerin kendi bütçelerinden karşılanmasına yönelik uygulamaları eleştirmiş ve bu durumun yapılan maaş artışını önemsizleştirdiğini ileri sürmüştür. Divaniye Mebusu Fuat Bey ise, konuyla ilgili bir çözüm önerisinde bulunarak, müftülere hükümet konaklarında görev yapabilecekleri bir

---

⁶⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 3, İç.S. 4, C. 2, Ankara, 1991, s. 177-178.

⁶¹ Meclis-i Ayân Zabıt Ceridesi, D. 3, İç.S. 4, C. 1, Ankara, 1990, s. 463-464.

oda ile yakacak, kırtasiye vb. giderlerinin temin edilmesi durumunda, problemin kısmen çözümlenebileceğini belirtmiştir. Şeyhülislâm adına görüşmelere katılan Meşihat Memurîn Müdürü Bahri Efendi, öncelikle müftülerin malî problemlerine çözümün hedeflendiğini, görülen eksikliklerin sonraki yıllarda tamamlanabileceğini açıklamıştır. Müftülerin maaş artışlarının ilmiye bütçesine getirdiği ilâveler oylamaya sunularak kabul edilmiştir⁶². Uzun tartışmalar sonunda kabul edilen, “Daire-yi Meşihat’da bir Darül-hikmet’ül-İslâmiyye Tesis ve Meclis-i Meşayih Teşkilâtı’nın Tevsi’iyle Müftülerin Sınıf ve Maaşatı Hakkında Kanun” 10 Mart 1918 tarihinde yürürlüğe girmiştir⁶³. Uzun yıllar devam eden savaş ortamı, halkın her konu ile ilgili sorularını, verdikleri fetvalarla yanıtlayan ve bir anlamda onların manevî duygularının güçlendirilmesinde önemli rol oynayan müftülerin, zaman zaman ölüm, azil vb. nedenlerle makamlarında boşluklar oluşmuştur. Savaş nedeni ile merkezden yapılacak atamaların gecikmesi, yeterli niteliklere sahip görevlilerin bulunamaması vb. nedenlerle görevlendirmelerde ortaya çıkan aksaklıklar giderilememiştir.

Nitekim, 29 Temmuz 1918’de bütün vilâyetlere gönderilen bir “Tebliğat-ı Umumiyye” ile, bir bölgenin müftülük makamı boş kaldığı takdirde “asil” tayin edilinceye kadar, makama vekâlet edecek bir görevlinin bulunması, vali ve mutasarrıflardan talep edilmiştir⁶⁴.

Mütareke döneminde müftülerin atanma ve azilleriyle ilgili II. Meşrutiyet döneminde tesbit edilen hususlarda herhangi bir değişiklik olmamış, fakat Osmanlı Devleti’nin Sevr Antlaşması’nı imzalamasından sonra, bu Andlaşma’nın belirlediği sınırlar içinde görev yapan kadı ve müftülerin göreve atanma ve azilleri sırasında Yunanlıların müdahaleleri söz konusu olmuştur⁶⁵. Özellikle İzmir civarında görev yapmakta olan kadı ve müftülerin atanma ve azillerinde Yunanlılar tarafından gerçekleştirilen engellemeler şeyhülislâm tarafından Meclis-i Vükelâ’da gündeme getirilmiş ve Hariciye Nezâreti’nin bir protesto yazısı göndermesi istenmiştir⁶⁶.

4. SONUÇ

İlk İslâm ve Türk – İslâm Devletleri’nde fetva vermekle görevli, kadılarına ilmî açıdan bilgi veren, zaman zaman kadılık ve müftülük görevlerini birlikte üstlenen, dinî görevliler olarak çalışan müftüler, genel olarak devletlerin idarî organlarının dışında tutulmuşlardır. Müftüler, ilk kez Memlûk Devleti zamanında, idarî işlerden sorumlu tutularak divanların içinde görev almışlardır.

---

⁶² Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, D. 3, İç.S. 4, C. 2, Ankara, 1991, s. 555.

⁶³ Takvim-i Vekâyi, 3175, (26 Cemazi’el-evvel 1336 / 10 Mart 1918); Ceride-yi İlmiyye, C. IV, S. 36, 1336, s. 1057 – 1060.

⁶⁴ Ceride-yi İlmiyye, C. IV, S. 37, 1336, s. 1117.

⁶⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükelâ Mazbataları, 221/234 (23 Şevval 1339 / 30 Haziran 1921).

⁶⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükelâ Mazbataları, 223/164 (20 Ramazan 1340 / 18 Mayıs 1922).

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra da müftülük makamının devlet içindeki varlığı devam etmiş ve Fatih Sultan Mehmed döneminde, İstanbul Müftüsü, "şeyhülislâm" adıyla anılarak, merkezîyetçi bir yapılanma gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. XVI. yüzyılın sonlarında, İlmîye Teşkilâtı'nın başına getirilen şeyhülislâm, fetva verme görevinin yanında, ulema sınıfı içindeki göreve atama, azil, vb. idarî işlerle de uğraşmıştır. Taşradaki fetva verme görevi ise; taşra müftüleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunlar genellikle, halkın özel konulardaki fetva ihtiyaçlarını karşılamışlar ya da şeriat mahkemelerinde kadı tarafından çözümlenemeyen bir konu üzerinde fetva vermişlerdir. Müftü, böylece dini açıdan, halkın sorularını yanıtlarken, adlî açıdan da kadının vereceği hükme yardımcı rol üstlenmiştir. 1873 yılına kadar, taşra teşkilâtı içindeki bu görevlerini sürdüren müftüler, aynı yıl içinde çıkartılan bir nizamnâme ile naiblik yapabilmek hakkını da kazanmışlardır. Öncelikle merkez vilâyetleri müftülerine tanınan bu hak 1889 yılında çıkartılan bir Meclis-i Vükelâ kararı ile genelleştirilmiş ve liva, kaza müftüleri de aynı hakları elde etmişlerdir. Bu durum, dinî yetkilerle donatılmış, yeri geldiğinde kadılarına ilmî danışmanlık görevlerinde bulunan müftülerin, adlî yetkiler de üstlenmeye başladıklarının bir göstergesidir.

II. Meşrutiyet döneminde çıkartılan 1913 tarihli "Hükkâm-ı Şer'i ve Memurîn-i Şer'iyeye Hakkında Kanun-ı Muvakkat" ile müftülere tanınan adlî yetkiler sınırlanmış, sadece bir kazanın kadılık makamı boş bulunduğu, bu kazaya usulüne uygun bir atama yapıncaya kadar, belde müftüsünün vekâlet etmesine izin verilmiştir. Yine aynı Kanun-ı Muvakkat ile müftülerin asıl görevlerinin din ve diyanet ile ilgili işler olduğu da kabul edilmiştir. 1914 yılında, hükümetin girişimi ile Kanun-ı Muvakkat üzerinde gerçekleştirilen bir değişiklik, müftülerin kadılarına vekâlet edebilme yetkilerini de en aza indirmiştir. Bu değişikliğe göre, bir kazada uzun yıllar müftülük yapan kişilerin bile, ancak sınava tabii tutularak kadılıkla görevlendirilmeleri söz konusu olabilmıştır.

İttihad ve Terakki Partisi'nin lâik ve modernist yaklaşımları sonucunda, bu partinin 1916 tarihli kongresinde ifta ve kaza yetkileri arasındaki farklılıklar ortaya konulmuş ve bu kongrenin hemen ardından, şeriat mahkemelerinin Meşihat Makamı'ndan alınarak Adliye Nezareti'ne bağlanmasını izleyen süreçte kadı ve müftülerin görev ve yetkileri arasındaki farklar da netleştirilmiştir. Kadılar direkt olarak adlî işlerden sorumlu tutulurken, müftüler diyanet işleri ile uğraşan görevliler olarak gösterilmiştir.

II. Meşrutiyet döneminde izlenen bu gelişmeler, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin lâik hale getirilmesinde önemli bir basamak oluşturmuş, diyanet işleri ve içerisinde görev alan din adamlarının ayrı bir teşkilât içinde örgütlenmesine zemin hazırlamıştır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

A. Hatt-ı Hümayûn

Dosya No: 17176, 18812.

B. İradeler

1. Dahiliye

Dosya No: 167, 285, 1242, 1248, 2033, 5743, 6035, 6697, 7778, 9326, 9399, 13033, 13064, 18649, 19223, 19984, 20344, 24160, 27001, 29591, 29630, 36319, 38872.

2. Dosya Usulü İradeler Tasnifi

Dosya No: 15-1/33.

3. Meclis-i Mahsus

Dosya No: 109/36.

4. Meclis-i Vâlâ

Dosya No: 509, 1355, 26250.

C. Meclis-i Vükelâ Mazbataları

Defter No: 49/78, 137/88, 145/13, 221/234, 223/164, 231-1/30, 231-1/85.

D. Yıldız Tasnifi

1. Mütenevvi Maruzat Evrakı

Dosya No: 80/212, 126/12.

II. BELGESEL KAYNAKLAR

A. Düstûr

I.Tertib, C.2, Dersaadet, 1289.

II. Tertib, C.2, Dersaadet, 1325.

C.4, Dersaadet, 1327.

C.5, Dersaadet, 1328.

B. Ceride-i İlmiyye, C.2-4.

C. Meclis Zabıt Cerideleri

a. Meclis-i yân Zabıt Cerideleri, Devre: 3, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara, 1990.

b. Meclis-i Mebusan Kanun Lâyhaları, Devre: 1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara, 1992.

c. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1,3, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara, 1986-1993.

D. Takvim-i Vekâyi

No: 419, 2907, 3175.

E. Yeni Tasvir-i Efkâr

No: 260.

III. KİTAP VE MAKALELER

Ahmed Atâ (1291). *Tarih-i Atâ*. C. III, İstanbul.

Ahmed Lütfî (1991). *Vak'a-nüvis Ahmet Lütfî Efendi Tarihi*. (Haz. M. Münir Aktepe), C. XIV, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Ahmed Refik (1334). *İlmiye Salnâmesi*. Matbaa-i mire, İstanbul.

Ali Emiri (1334). Meşihat-ı İslâmiyye Târihçesi. *İlmiye Salnâmesi*. Matbaa-i mire, İstanbul, 304-320.

Atar, Fahrettin (1991). *İslâm Adliye Teşkilâtı*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

_____ (1995). Fetva. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. XII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 486-496.

Bilmen, Ömer Nâsuhi (1991). *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*. C. VI-II, Bilmen Yayınevi, İstanbul.

Din ve Şeriat. *İslâm Mecmuası* IV(44): 905-908.

Gürer, Ahmet Şamil (1996). *Osmanlı Ulemasının III. Selim ve II. Mahmud Reformları Karşısındaki Tavrı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Halim Sabit (1333a). İctihad ve İcma. *İslâm Mecmuası* III(25): 596-599.

_____ (1333b). İctihad ve İcma. *İslâm Mecmuası* III(26): 612-615.

Heyd, Uriel (1997). III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Batılılaşma ve Osmanlı Uleması. *İslâm Dünyası ve Batılılaşma. Değişim ve Sorunlar*. (Çev. Erbay Aydın), 13-56.

- İpşirli, Mehmet (1994).** Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. C.I, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul.
- İsmail Hakkı (İzmirli) (1332).** İfta ve Kaza. *Sebilürreşad* XIV(358): 157-158.
- _____ (1332). Müftü ve Kadı. *Sebilürreşad* XIV(359):169-171.
- _____ (1998). Kitâbu'l-İftâ ve'l-Kazâ. (Sadeleştiren: Abdurrahim Şenocak), *İslâmiyat* I(3), 117-140.
- İttihad ve Terakki Cemiyeti 1332 Senesi Kongresi Müzâkeratıyla Bu Babda Yazılan Makalata Muhtevi Risâledir* (1332). İstanbul.
- Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi (1248).** *Tarih-i Ravzat'ül Ebrar*. Bulak Matbaası, Kahire.
- Levy, Avigdor (1991).** *Osmanlı Ulemâsı ve Sultan II. Mahmud'un Askeri Islahatı. Modern Çağda Ulemâ*. (Çev. Osman Bayraktar), İz Yayıncılık, İstanbul.
- Mardin, Ebu'l-ulâ (1993).** Fetva. *İslâm Ansiklopedisi*. C. IV, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 582-584.
- Mehmed Şem'i (1295).** *İlâveli Esmâr'ül Tevârih*. İstanbul.
- Mehmed Şeref (1329):** *Bir Müslüman Türk'ün Şeyhülislâm Efendi'ye En Son Sözü*. Bursa.
- Mumcu, Ahmet (1985).** *Tarih İçindeki Genel Biçimiyle Birlikte Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adlî Rüşvet)*. Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.
- D'Ohsson, Mouradgea (1790).** *Tableau Général de l'Empire Ottomnan*. C. II, Paris.
- Osmanlı Kanunnâmeleri (1331).** *Milli Tetebular Mecmuası* I(3): 495-544.
- Özkaya, Yücel (1985).** *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993).** *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C. I-II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Seyitdanhoğlu, Mehmet (1994).** *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Süleyman Sadeddin (1978).** *Devhatü'l-Meşâyih*. (Haz. Ziya Kazıcı), Çağrı Yayınları, İstanbul.

Şeyhülislâm Efendi Hazretleri'nin Beyanatı (1335). *Sebilürreşad* XVI(404-405): 130-132.

Taşköprülüzâde Ahmed (1269). *Hadâiku's-Şakâyık*. (Tercüme Eden: Mecdî Mehmed Efendi), İstanbul.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1984). *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

_____ (1988). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Yakut, Esra (2000). *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Sonrası Şeyhülislâmlık Kurumu*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ziya Gökalp (1331). Diyanet ve Kaza. *İslâm Mecmuası* III(35): 756-760.